

УДК 37.012.1:316.422

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2\(20\)-1704-1719](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2(20)-1704-1719)

Щербина Надія Федорівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет, вул. Преображенська, 8, м. Одеса, тел.: (048) 723-23-88, <https://orcid.org/0000-0002-9399-1418>

ОСВІТНІ РЕФОРМИ В ПРОЦЕСІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті висвітлюються теоретичні та практичні аспекти освітніх реформ в процесі важливих суспільних трансформацій в Німеччині, Австрії, Японії у другій половині ХХ століття, їх вплив на подальший розвиток зазначених країн. У світі утвердилося бачення політичної освіти як частини загальної освіти. Яким би складним не було фінансове становище у державі, але сьогодні є очевидним, що відбуваються інвестиції у майбутнє - у інновації та освіту. У статті розглядаються місце та роль демократичних перетворень в сфері освіти в контексті подолання тоталітарної та авторитарної спадщини. Подається специфіка формування засобами освіти демократичного світогляду в умовах трансформації тоталітарних та мілітаристських режимів, що зазнали поразки у Другій світовій війні. Осмислення історичної спадщини німецького, австрійського, японського мілітаризму та тоталітаризму, та позитивного досвіду їх подолання, зокрема в освітній галузі, переходу до демократичних засад державно-політичного життя, функціонування гуманітарно-культурної сфери, постає вкрай вагомим чинником в контексті перспектив подальшого сталого розвитку України як демократичної соціальної держави Східної Європи. Аналізуються ключові основи початкової, середньої та вищої освіти країн перехідного типу, визначальні підходи щодо реформування освітньої галузі. Досліджуються окремі аспекти впливу нової освіти на соціально-економічні та суспільно-політичні зміни, особливості масової свідомості. Здійснюється порівняльний аналіз процесів та напрямків освітніх реформ у повоєнній історії Німеччини, Австрії, Японії. Пропонуються авторські узагальнення і висновки щодо осмислення історичної спадщини освітніх реформ в контексті масштабних суспільних перетворень, подолання тоталітаризму та мілітаризму, а також позитивного досвіду демократичної трансформації стосовно

сучасної України та перспектив її подальшого сталого розвитку як незалежної держави Східної Європи.

Ключові слова: освіта, реформи, система, навчання, виховання, денацифікація, трансформація, світогляд, пропаганда, партія, демократія.

Shcherbyna Nadiia Fedorivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, History and Political Science, Odessa National Economic University, St. Preobrazhenska, 8, Odesa, tel.: (048) 723-23-88, <https://orcid.org/0000-0002-9399-1418>

EDUCATIONAL REFORMS IN THE PROCESS OF DEMOCRATIC TRANSFORMATION OF SOCIETY

Abstract. The article highlights the theoretical and practical aspects of educational reforms in the process of important social transformations in Germany, Austria, and Japan in the second half of the 20th century, their impact on the further development of these countries. The vision of political education as a part of general education has been established in the world. No matter how difficult the state's financial situation may be, today it is obvious that investments are being made in the future - in innovation and education. The article examines the place and role of democratic transformations in the field of education in the context of overcoming the totalitarian and authoritarian legacy. The specifics of the formation of a democratic worldview by means of education in the conditions of the transformation of totalitarian and militarist regimes that were defeated in the Second World War are given. Understanding the historical legacy of German, Austrian, and Japanese militarism and totalitarianism, and the positive experience of overcoming them, in particular in the field of education, the transition to the democratic foundations of state and political life, the functioning of the humanitarian and cultural sphere, appears to be an extremely important factor in the context of the prospects for the further sustainable development of Ukraine as democratic social state of Eastern Europe. The key foundations of primary, secondary, and higher education in countries in transition are analyzed, as well as key approaches to reforming the educational sector. Some aspects of the impact of new education on socio-economic and socio-political changes, features of mass consciousness are studied. A comparative analysis of the processes and directions of educational reforms in the postwar history of Germany, Austria, and Japan is carried out. The author's generalizations and conclusions are offered regarding the understanding of the

historical legacy of educational reforms in the context of large-scale social transformations, overcoming totalitarianism and militarism, as well as the positive experience of democratic transformation in relation to modern Ukraine and the prospects for its further sustainable development as an independent state of Eastern Europe.

Keywords: education, reforms, system, training, education, denazification, transformation, worldview, propaganda, party, democracy.

Постановка проблеми дослідження в даній статті здійснена в контексті сучасних наукових підходів та у зв'язку із важливими науковими і практичними завданнями. Йдеться, зокрема про необхідність подальшого і глибокого вивчення зарубіжного, й особливо європейського досвіду масштабних суспільних трансформацій з огляду на подібні процеси в сучасній Україні. Саме у другій половині ХХ століття Німеччина, Австрія та Японія набули історичного досвіду мирної, еволюційної зміни державно-політичного ладу, проведення структурних реформ в соціально-економічній та гуманітарній сфері, зокрема й освітньої галузі. Країни, розташовані в центрі та на заході Європи, у східній Азії, накопичили вагомий позитивний досвід глибинного реформування систем освіти на основі демократичних цінностей та гуманістичних підходів, що вочевидь становить інтерес для новітнього українського суспільства і державності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій пов'язаний з роботами, у яких започатковано розв'язання проблеми. Зокрема йдеться про праці таких дослідників, як Д. Г. Щербина, що розглядає процеси розвитку культури в НДР в добу політичної монополії СЄПН, А.С. Зав'ялов, що досліджує питання ідеологічних позицій політичних партій НДР в перші роки форсованого будівництва соціалізму за радянським зразком.

Вагому складову дослідницького процесу становлять зразки зарубіжної історіографії, зокрема праці Ф. Тейлора, Дж. Доббінса, Р. Бенедикта, Т. Фойгта, Б. Дж. Адамса, присвячені різним аспектам діяльності союзників у повоєнних Німеччині та Японії, налагодженні мирного життя, відбудові зруйнованої економіки, проведенні заходів щодо денацифікації та демілітаризації, здійсненні освітніх реформ.

Наукові завдання статті визначаються важливістю поставленої проблеми та мають визначений напрямок дослідження - висвітлити ключові, подекуди маловивчені події, процеси та явища новітньої історії Німеччини, Австрії та Японії, що справили вагомий позитивний вплив на хід суспільного розвитку загалом, й реформування системи освіти зокрема. Статус України як демократичної незалежної держави

центрально-східної Європи, її взаємодія та співпраця із зазначеними країнами, включно в царині освіти, також формують сутність дослідницького завдання даної статті.

Мета статті полягає у висвітленні теоретичних та практичних аспектів важливих суспільних трансформацій в Німеччині, Австрії та Японії у другій половині ХХ століття, їх впливу на подальший сталий розвиток цих країн, у розгляді місця та ролі демократичних цінностей та гуманістичних засад в процесі реформування системи освіти посттоталітарних суспільств Європи та Азії, у поданні специфіки формування нового світогляду, змін у масовій свідомості та ідентичності в умовах перехідного етапу розвитку країн, у аналізі світоглядних основ демократичної трансформації освітньої галузі, її гуманітарної складової, у здійсненні порівняльного аналізу процесів новітнього історичного розвитку Німеччини, Австрії та Японії з огляду на актуальні завдання сучасного державотворення в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з визначальних засад новітньої України є системне подолання спадщини комуністичного та нацистського (націонал-соціалістичного) тоталітаризму, зокрема в освітній та гуманітарно-культурній сфері. Практичний досвід розв'язання подібного завдання мають кілька країн Європи та Азії, зокрема й Німеччина.

Післявоєнна Німеччина опинилася у дуже важкому стані – зруйнована господарська система, відсутність власної політичної еліти, окупація союзниками, деморалізоване та розгублене населення. Всі ці кризові явища позначилися і на духовно-культурній, освітній сфері. До того ж країна, її столиця, були поділені на чотири адміністративні зони під управлінням держав-переможниць. Згодом виникли два суверенних політичних утворення - НДР на сході та ФРН на заході. Крім того, вони являли собою два суспільства з протилежною ідеологією: комуністичну, тоталітарну НДР під контролем СРСР і ФРН, яка перебувала в колі західних демократій. У той час Німеччина постала також перед питанням визначення власної національної ідентичності, відновлення свого місця у світовому співтоваристві. У більш-менш віддаленій перспективі передбачалося подолати територіальний розкол і відновити державну єдність Німеччини. На цьому історичному тлі розвивалися й освітні процеси.

Система освіти в НДР була ретельно організована й жорстко контролювалася правлячим комуністичним режимом. Серед її характеристик відзначимо наступні: освіта була безкоштовною і обов'язковою для всіх дітей віком від 6 до 18 років, вона включала

початкову та середню школу. Після закінчення середньої школи учні могли вступати до університету або професійного училища. Головною метою освіти в НДР проголошувалося формування соціалістичної особистості та підготовка молоді до активної участі в будівництві соціалізму. Навчальні програми ґрунтувалися на засадах ідеології комунізму та пропаганді комуністичних ідей. Вчителі в НДР ретельно відбиралися та навчалися з метою ефективного донесення офіційної ідеології своїм учням. Вони також відповідали за результати навчання та моральний розвиток дітей. У НДР існувала також система вищої освіти, що включала університети та професійні навчальні заклади. Вищу освіту отримували лише ті, хто пройшов жорсткий відбір і показав високі результати в навчанні. Загалом освітня модель НДР була тісно пов'язана з політикою та ідеологією режиму. Вона була спрямована на формування лояльності до комуністичної влади та підтримки соціалістичного ладу. Водночас вона надавала базові знання та навички, необхідні для участі в економічному та суспільному житті.

На відміну від НДР освіта в ФРН була більш вільною і незалежною від політичної ідеології. Вона була спрямована на розвиток індивідуальності та самостійності учнів та студентів, а також на підготовку до професійної діяльності. Система освіти у Західній Німеччині включала кілька рівнів. Початкова освіта, яка розпочиналася з дитячого садка, який був необов'язковим, але популярним вибором батьків. Згодом діти відвідували початкову школу, де отримували базові знання та навички з різних предметних галузей. Після початкової школи учні переходили до середньої школи, де продовжували навчання. Середня школа пропонувала різні програми навчання, включаючи гімназії, реальні школи та професійні училища. Гімназії мали більш академічну програму, готували учнів до вступу в університети. Реальні училища пропонували більш практичну програму, а професійні готували учнів до певних професій. Вища освіта у ФРН була доступна лише тим, хто пройшов жорсткий відбір і показав високі академічні результати. Студенти могли вступати до університетів чи інших вищих навчальних закладів, де отримували спеціальну освіту в різних сферах знання, зокрема таких як медицина, право, економіка, природничі та технічні науки. Освітня модель ФРН була зорієнтована на розвиток критичного мислення молодого покоління. Студенти мали змогу обирати предмети, які вони бажають вивчати, та брати активну участь у навчальному процесі.

Слід зазначити, що відмінності між НДР і ФРН суттєво впливали на принципи організації та функціонування систем освіти. Адже дві

німецькі держави базувалися на багато у чому протилежних політико-економічних та соціальних системах, що не могло не відбитися на їхніх моделях освіти. Так, на сході освіта була вкрай централізованою та жорстко контрольованою партійно-державним апаратом. Навчальні програми та методична література розроблялися суворо в межах офіційної комуністичної ідеології. Водночас школярі отримували загальну освіту, яка включала як теоретичні знання, так і практичні навички. У НДР існувала обов'язкова дев'ятирічна школа, після закінчення якої учні могли вибрати професійну освіту або продовжити навчання в університеті. Університети в НДР були безкоштовними, але доступ до них був обмежений і контролювався державою. Натомість у ФРН освіта була більш децентралізованою та базувалася на принципах свободи та демократії. Навчальні програми та підручники розроблялися на державному або регіональному рівнях і могли відрізнятися в різних частинах країни. Студенти мали більшу свободу вибору предметів і спеціальностей. У Федеративній Республіці Німеччина існувала обов'язкова десятирічна школа, після закінчення якої учні могли вибирати між професійною освітою і продовженням навчання в університеті. Навчання в університетах ФРН було платним, але вступ до них був більш конкурентним та об'єктивним [1, с. 22].

В даному контексті слід зауважити ключові відмінності в підходах до навчання та виховання. Головна відмінність полягала в тому, що у НДР освіта була орієнтована на формування колективістського мислення та підпорядкування особистості державі, а у ФРН - на розвиток індивідуальності, критичного мислення, самостійності. Потрібно також наголосити, що в НДР освітні заклади були просякнуті офіційною урядовою пропагандою на засадах комуністичної ідеології, натомість у ФРН освіта була більш нейтральною та орієнтованою на розвиток суспільства та економіки. Звичайно, ці відмінності в підходах відбивали ворожість та протистояння двох суспільно-політичних систем.

Розкол німецької нації, її територіальний поділ між колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції, негативно вплинув на німецьку культуру загалом, спричинив зростання почуття відчуженості між західними та східними німцями. Запроваджена в НДР радянська модель соціалізму, монопольне становище Соціалістичної єдиної партії Німеччини прямо позначилися на змісті та формі освіти. Молоді та студентам прищеплювалися світоглядні основи марксизму-ленінізму та пролетарського інтернаціоналізму, відповідного бачення історії. Директивне планування, бюрократизм, так звана негативна селекція знизу й догори зумовили все більше відставання Східної Німеччини за

основними показниками соціально-економічного та духовно-культурного розвитку. Натомість ринкова економіка Західної Німеччини вимагала зосередження уваги на набутті корисних навичок і знань, необхідних для успішної кар'єри, ефективної участі людини в конкурентному та бізнесовому середовищі. Вражаючи досягнення часів «економічного дива» 50-60-х років значною мірою спричинені налагодженою системою освіти, рівнем професійної кваліфікації працівників всіх рівнів. Протестантська етика та дух капіталізму, вільного підприємництва, так званої позитивної селекції неформально пронизували навчальний та виховний процес у Західній Німеччині. Реальна свобода творчості, наукового пошуку, мислення стали вагомими прикметами вищої школи, невід'ємними рисами життєдіяльності гуманітарної та технічної інтелігенції.

Кризові явища в суспільно-політичному житті НДР другої половини 80-х років врешті спричинили демонтаж тоталітарної системи, зокрема і в освіті, та об'єднання Німеччини в 1990 році. Історичний досвід Німеччини щодо демократичної трансформації освіти зберігає свою актуальність й до сьогодні.

Урядова політика денацифікації Німеччини у повоєнний час проводилася й через систему освіти. По завершенню війни союзники розпочали власні процеси денацифікації в Німеччині та Австрії, суттєвою складовою яких була зміна системи освіти. Головним об'єктом змін була історія, її тлумачення, адже минуле завжди є основою сьогодення. Провідники денацифікації в системі освіти вочевидь керувалися відомим принципом - «той, хто контролює минуле, той контролює і майбуття». До 1949 р. влада країн-переможців заперечувала використання навчальних посібників, підготовлених самими німцями. Проте поступово відсотки змінювалися: в 1947 р. кількість відхилених рукописів впала з 19 до 6 %, а в галузі підручників з історії з 50 до 17 %. В історичних дослідженнях з'явилися нові оцінки не лише недавнього минулого, але і більш віддалених подій. Так, Селянська війна 1524 - 1525 рр. трактувалася як перший крок Німеччини в боротьбі за демократію. Ще двома подіями-символами в цьому демократичному напрямку були конституційні акти 1848 року та Веймарської республіки, а остаточне становлення демократичного ладу відбулося після визволення країни від тоталітарної нацистської диктатури. Тобто 1945 рік був вбудований в історію демократії в Німеччині, спираючись на три символічні події минулого [3, с. 6].

Процеси денацифікації стосувалися й широкого кола німців, з точки зору того, наскільки вони причетні чи не причетні до злочинів

нацистського режиму. Втім, лише близько 600 тисяч з понад 12 мільйонів перевірених німців були визнані винними в тому чи іншому ступені причетності до злочинів нацизму. Є певний набір досліджень щодо денацифікації, хоча це не детальний аналіз [2, с.89]. Денацифікація Німеччини стала ефективним засобом викорінення з масової свідомості нацистських міфологем, забобонів, упереджень, нав'язаних обивателю потужною технологією «промивання мізків», застосуванням масштабної пропаганди. Підміна інформації завуальованою або прямою пропагандою, брехнею, штучною патетикою зумовили падіння культури, цивілізаційного рівня, інтелекту нації. Освіта часів нацистської диктатури також була задіяна у процесі виховання «надлюдини», ідеологізація та політизація цієї сфери сягнули крайніх показників.

Схожі перетворення були реалізовані адміністрацією США і в переможній мілітаристській Японії. Фактично йшлося про спробу прищеплення цій далекосхідній нації західних цінностей – політичної демократії, конкурентної економіки, індивідуальної свободи, прав людини, плюралізму думок, толерантності. Значною мірою ці завдання вирішувалися через реформу системи освіти, навчання і виховання молодого покоління. [4, р.32-33]. У цьому процесі були здійснені й досить суперечливі кроки - в Японії, за рекомендацією фахівців, постать імператора не була знівельована, лише генерали були визнані військовими злочинцями. Фахівці вважали, що в іншому випадку система традиційних японських цінностей буде зруйнована, а рівень лояльності та керованості населення впаде до критичної межі [5].

У Західній Німеччині вже з 1949 р. розпочалися процеси, що ґрунтувалися на ідеї прищеплення демократії ззовні. У випадку з Японією було поставлено два завдання - реформа політичної системи, починаючи з конституції, і реформа системи освіти. У грудні 1945 р. в Японії змінилося виборче законодавство - жінки отримали право голосу, що вважалося певною перешкодою для можливого відновлення мілітаризму. Також було знижено мінімальний вік громадян-виборців - з 25 до 20 років. Зі шкільних підручників прибрано звеличення постаті імператора та дух мілітаризму. У шкільній освіті заборонялися вітання прапора, спів національного гімну та поклони імператору. Такі дії розглядалися як боротьба з ключовими символами колишнього мілітаристського режиму Японії. Провідники цієї політики вважали, що базові засади демократії можуть бути прищеплені східним країнам. Крім того, влада переможців виходила з того, що визначення відповідальності за розпалювання війни впливає на подальшу внутрішньополітичну

динаміку, трансформація існуючих інституцій є кращою, ніж побудова нових, концентрація влади для прийняття господарських рішень полегшує економічне відродження.

Трагічний досвід людства засвідчив, що війна руйнує не лише людські життя, господарство, природне середовище, а й свідомість людей, їх світоглядні орієнтації. Західні союзники намагалися швидко відновити демократичні традиції доби Веймарської республіки, викоринити почуття реваншизму, національної нетерпимості, антисемітизму, агресивного експансіонізму. Натомість прорадянський політичний режим в зоні відповідальності СРСР орієнтувався на «класову свідомість німецького робітничого класу» [6].

Денацифікація в усіх чотирьох зонах окупації проводилася у різний спосіб. В зоні контролю Великобританії було найбільше населення та найбільше зруйнованої інфраструктури. Тут адміністрація надавала перевагу денацифікації шляхом перенавчання. Франція, яка сама пережила німецьку окупацію та масштабний колабораціонізм Вішистського режиму, ставилася до німецького населення із значним упередженням, рівень керованості тут був найнижчим. У радянській зоні окупації виходили з принципу колективної провини всіх німців. Тут денацифікація завершилася швидше, порівняно із західними зонами, фактично вже 1947 року. Радянські урядовці мали на меті ліквідацію «експлуататорських класів», тобто великих землевласників, промисловців, підприємців. Таким чином закладалася соціальна та економічна основа для утвердження комуністичного правління у Східній Німеччині. Ідеологічні настанови формувалися через масову пропаганду, культуру, мистецтво, систему виховання та освіти.

Процеси денацифікації в цілому мали успіх, хоча досить часто цей результат був зумовлений не шляхом пропаганди, популяризації демократичних цінностей, а ефективністю дії американського плану Маршалла. Він сприяв надходженню значних інвестицій до Західної Німеччини, масовому експорту товарів із США, передовсім продуктів харчування та пального. Таким чином були оздоровлені фінансова і грошова системи, закладені важливі передумови для відбудови економіки, її динамічного зростання [7, с. 35].

Отже йдеться про те, що заходи з денацифікації масової свідомості, системи освіти, науки, культури, духовного життя суспільства загалом, не здатні ефективно спрацювати в кризовій економіці.

Водночас слід нагадати, що існують майже полярні оцінки результатів денацифікації - від цілковитого її провалу до повного успіху.

Або думка, що позитивний результат з'явився зовсім в іншій площині. Становлення демократії в повоєнній Австрії було успішним, хоча це стало можливим переважно внаслідок здійснення структурних реформ, а не дії психологічних факторів, пов'язаних зі змінами в світогляді або з почуттям нової національної ідентичності. Проте нові покоління австрійців, зокрема в результаті освітніх реформ, сформували власний погляд на світ. Крім того, як засвідчив історичний досвід, кожна нова генерація постає більш демократично налаштованою, ніж попередні покоління.

В Австрії, в рамках денацифікації, був задіяний досить неоднозначний метод. Після 1948 року в цій країні були припинені широкі публічні дискусії щодо витоків нацизму. Таким чином трагічне особисте та суспільне минуле було ніби піддано забуттю. Спроба відокремити «темні роки історії» від цивілізованого сьогодення та квітучого майбутнього мала на меті утвердити новий національний менталітет. Постійний державний нейтралітет Австрії, пріоритет економічного зростання, високих соціальних стандартів стали визначальними у повоєнному розвитку країни. Фактично виник новий австрійський шлях, який контрастував із гострою політичною боротьбою міжвоєнного періоду. Замість соціального і партійного суперництва прийшло порозуміння та співпраця.

Питання національної провини турбувало насамперед представників інтелектуальної еліти, мислячої частини суспільства. Визначний філософ ХХ століття, Карл Ясперс, проводив в Німеччині публічні лекції з теми «Чи винен німецький народ?». Він вважав, що проблема полягає не в тому, що думають про німців інші, а в тому, що мають визнати стосовно себе самі німці. Вчений виокремлює кілька видів провини - кримінальну, політичну, моральну, метафізичну. Тобто денацифікація – не лише привнесений ззовні проект, а й процес внутрішнього самоусвідомлення, очищення від переконань доби націонал-соціалізму, від нетерпимості, агресії, ксенофобії тощо.

Отже, світогляд, сформований нацистським режимом протягом 1933 – 1945 років, доволі інтенсивно руйнувався в процесі денацифікації. Нацистські практики впливу на масову свідомість базувалися на проведенні широкомасштабних пропагандистських кампаній. Підміна інформації часто витонченою пропагандою, глибинні маніпуляції з використанням новітніх на той час технологій, обмеження доступу до знань, пряме вилучення з обігу «забороненої та шкідливої» літератури стали інструментарієм нацистської диктатури. Культ сили, агресивності, мілітаризму, всеохоплюючий контроль держави, її

репресивних, каральних органів над суспільством та особистим життям людей були визначальними характеристиками тоталітаризму. Освітня, наукова, загалом гуманітарно-культурна сфера піддавалися прямому ідеологічному впливу і жорсткому адміністративно-бюрократичному примусу задля виконання злочинних завдань правлячого націонал-соціалістичного режиму.

Сучасна Німеччина – частина вільного демократичного світу, її економіка належить до числа найбільш розвинених. Проте німці, які пам'ятають трагічні часи націонал-соціалізму, не розглядають демократію як даність, яка існує в країні від початку денацифікації і назавжди. Надати кожному громадянину можливість більше дізнатися про цінність прав і свобод - таке завдання ставить система політичної освіти, що діє у ФРН вже кілька десятиліть. Політична освіта відіграла значну роль у становленні Федеративної Республіки Німеччини як правової та вільної держави. Питаннями організації цього напрямку освіти займається Федеральний центр політичної освіти. Становлення німецької системи політичної освіти, у її нинішньому вигляді та масштабі, почалося після поразки націонал-соціалізму у Другій світовій війні. У повоєнній Німеччині демократія не могла прийти на зміну гітлерівському режиму сама по собі. Для того, щоб допомогти німцям зорієнтуватися у нових політичних реаліях, західні союзники проводили широку інформаційну кампанію. Їхня робота, зрештою, не була марною. На парламентських виборах 1949 року абсолютна більшість громадян скористалася своїм виборчим правом. Ці успішні вибори поклали початок існування ФРН.

Нова політична еліта надавала великого значення зміцненню демократичних традицій у суспільстві. Після поразки 1945 року всі демократичні сили Німеччини були свідомі того, що становлення і вкорінення демократії у державі, а також формування громадянської ментальності можливе лише за тієї умови, що громадяни критично вивчають історію свого народу. Після війни у Німеччині найближчим минулим, яке потребувало критичного аналізу, був націонал-соціалістичний режим і жахливі наслідки його панування. На руїнах націонал-соціалізму німці зрозуміли, що лише проаналізувавши власне минуле, можна зрозуміти сьогодення і розробляти концепції на майбутнє.

Щодо перспектив розвитку політичної освіти в Україні німецькі експерти дійшли висновку, що у нинішній період перетворень українці мають критично проаналізувати минуле. Адже для нового початку багато від чого варто відмовитися, натомість із політичних традицій

власного народу дещо можна і запозичити. Саме такий підхід є дуже актуальним для України. Адже Україна не є державою без історії. Громадяни мають оцінити історичний досвід і визначитися з тим, до яких традицій власної історії має долучитися сучасна і майбутня українська держава.

Спробуємо стисло охарактеризувати діючу систему політичної освіти у ФРН. Вона складається з трьох основних секторів. Це, по-перше, державна політична освіта, яка є незалежною від партій. Цей сектор фінансується з бюджетних коштів, тобто за рахунок платників податків. Поряд із центральним, Федеральним центром політичної освіти, у кожній із земель існує незалежне відомство політичної освіти, що фінансується з регіональних бюджетів. Також за підтримки бюджетних коштів працюють фонди, які асоціюються із провідними партіями, такі як близький до Християнсько-демократичної партії Фонд Конрада Аденауера або Фонд Фрідріха Еберта від Соціал-демократичної партії. Крім того, у Німеччині працюють численні незалежні освітні центри, засновані громадськими організаціями, профспілками, церквами. Так, євангелічна і католицька академії пропонують велику кількість освітніх заходів і конференцій, які охоплюють не лише релігійну, але насамперед актуальну суспільну тематику. Церковні академії також мають систематичну фінансову підтримку з державного бюджету [9, s. 55-56].

Фінансуючи політичну освіту громадян, держава не має жодного впливу на її зміст. Система політичної освіти Німеччини дуже диференційована. Вона, за винятком фондів при політичних партіях, працює абсолютно незалежно. Ця система функціонує децентралізовано. Немає жодних приписів з Берліну, які б керували інститутами політичної освіти. Натомість через Федеральний центр політичної освіти держава виділяє кошти, на які може претендувати будь-який фонд або громадський освітній заклад на найнижчому, місцевому рівні.

Лише з центрального бюджету Німеччини на підтримку політичної освіти громадян щороку виділяється близько 38 мільйонів євро. Крім того, фінансування відбувається із земельних бюджетів. Можна припустити, що систематичне виділення таких немалих коштів не було би можливим без прийняття спеціальних законів. Втім ні, жодний закон не регулює цього. Натомість традиція, яка сформувалася історично. Після війни підписанням відповідних указів було створено низку інституцій, таких як Федеральний центр політичної освіти, на які покладена певна відповідальність. Саме існування цих інституцій і є правовою основою підтримки політичної освіти за рахунок коштів платників податків [12, с. 98].

До політичної освіти німці долучаються вже у школі, а саме починаючи із п'ятого класу. При цьому не йдеться про якусь загальнонаціональну програму, яка передбачала б ознайомлення з політичними теоріями та програмами партій. Поняття політичної освіти є дуже широким: це і окремі навчальні курси, в рамках яких розглядаються і дискутуються важливі історичні події, це і соціологія - не стільки як наука, а скоріше як розгляд нагальних суспільних проблем і явищ.

У Німеччині утвердилося бачення політичної освіти як частини загальної освіти. Яким би складним не було фінансове становище у державі, але сьогодні є очевидним, що відбуваються інвестиції у майбутнє - у інновації та освіту. В тому числі політичну освіту для школярів, а також, факультативно, для молоді та дорослих. Вона дозволяє сприяти формуванню свідомих громадян, які цінують демократичні принципи держави.

Окремі курси на певних етапах шкільного навчання є обов'язковими, проте старшокласники здебільшого мають можливість обирати між різними тематичними курсами, які їм більш цікаві в рамках предмету. Завдання федерального або земельних центрів політичної освіти полягає у тому, щоби підтримувати школи у цій справі, але нічого їм не нав'язувати. Державні інституції пропонують школам окремі позакласні заходи для учнів, крім того, Федеральний центр розробляє навчальні посібники, які можуть, проте аж ніяк не мусять бути використані вчителями. Окрім посібників і програм для шкіл центри політичної освіти пропонують допоміжні матеріали для студентів. Для молоді та старших людей у численних академіях, переважно у вихідні дні, відбуваються семінари та конференції, організовані незалежними громадськими організаціями. Проте у цьому їм фінансово допомагають центри політичної освіти. Бюджетні кошти у вигляді грантів на проведення семінарів і конференцій центри розподіляють між незалежними громадськими фондами. Подані проекти розглядають комісії, до складу яких входять вчителі, викладачі університетів, вчені, політичні діячі. Перед оголошенням щорічних конкурсів комісії, з огляду на актуальні суспільні проблеми, визначають пріоритети. Так, новітня політична освіта приділяє увагу проблемі зростання праворадикальних сил у Німеччині та Європі загалом. [15, с. 23].

Щодо перспектив політичної освіти в Україні постає питання - чи може німецький досвід бути корисним для країни. Звісно, німецький досвід неможливо один до одного перенести на український ґрунт. Проте для початку українська політична еліта мала би визначити

напрямок, адже держава має слугувати інтересам громадян. Нині в Україні політична освіта не має жодної системності. Вона у якості окремих курсів існує у ВНЗ, дещо є і у школі, проте в обох випадках відчувається брак навчальних посібників, дидактичного матеріалу і, власне, кваліфікованих викладачів. Семінарів і дискусійних заходів на суспільні теми поза навчальними закладами дуже мало, й відбуваються вони здебільшого завдяки грантам іноземних фондів.

Україні вкрай потрібна система політичної освіти, відповідна концепція вже створена, проте державної підтримки досі немає. Залишається сподіватися, що в Україні з'явиться політична воля, і громадянській освіті буде надана можливість повноцінного розвитку. Втім, мають бути дотримані певні застереження - політична освіта не є партійною, вона базується на надпартійних і надідеологічних засадах і має бути максимально об'єктивною. Всі концепції системи політичної освіти, які не забезпечують її незалежності, є концепціями пропаганди. Тому для початку діалогу із державними установами ініціатори політичної освіти в Україні мають чітко визначити засади. Слід виходити з того, чим політична освіта не може бути ні в якому разі, а саме - пропагандою. Більш того, перспективи незворотності демократичного шляху в Україні великою мірою залежатимуть від того, чи буде створена в країні ефективна система політичної освіти. Чи буде вона схожою на німецьку, американську чи британську, чи буде чимось зовсім новим - не так важливо. Головне - щоби вона не була явною чи прихованою пропагандою.

Висновки. Підсумовуючи дане дослідження, вважаємо за потрібне запропонувати певні авторські узагальнення та висновки. Національний німецький, австрійський та японський історичний досвід суспільних трансформацій другої половини ХХ століття видається важливим з огляду на сучасні українські реалії, зокрема на процеси збереження і подальшого демократичного розвитку незалежної України. Осмислення історичної спадщини німецького, австрійського, японського милітаризму та тоталітаризму, та позитивного досвіду їх подолання, зокрема в освітній галузі, переходу до демократичних засад державно-політичного життя, функціонування гуманітарно-культурної сфери, постає вкрай вагомим чинником в контексті перспектив подальшого сталого розвитку України як демократичної соціальної держави Східної Європи. Врахування як позитивних, так і негативних проявів динаміки освітніх реформ зазначених країн Європи та Азії має забезпечити сучасну Україну від повторення деструктивного досвіду минулого, створити передумови для швидкого переходу до кращих світових стандартів освіти всіх рівнів.

Література:

1. Доббінс Дж. Роль Америки у розбудові нації. Від Німеччини до Іраку. Санта-Моніка, 2003. 280 с.
2. Тейлор Ф. Виганяючи Гітлера. Окупація та денацифікація Німеччини. Нью-Йорк, 2011. 256 с.
3. Доббінс Дж. Історія націотворення. Санта-Моніка, 2005. 138 с.
4. Dobbins J. After the war. Nation-building from FDR to George W. Bush. Santa Monica, 2008. 187 p.
5. Розвиток освіти в Японії [Електронний ресурс]. URL: http://ni.biz.ua/1/1_2/1_29545_razvitie-obrazovaniya-v-yaponii.html (дата звернення 20.02.2024)
6. Фойгт Т. Р. Денацифікація в радянсько-окупованій Німеччині. Кембридж, 2000. 125 с.
7. Адамс Б. Дж. Від хрестового походу до небезпеки. Нацифікація Бременської Німеччини. Lanham, 2009. 290 с.
8. Das Schulwesen in der Bundesrepublik Deutschland. Kompetenzen-Strukturen Bildungswege. Bonn, 1991. 187 s.
9. Die gymnasiale Oberstufe des Gymnasiums und der Gesamtschule. Hrsg. Ministerium für Schule und Weiterbildung, Wissenschaft und Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen. Düsseldorf, 1999. 256 s.
10. Абашкіна Н.В. Принципи розвитку професійної освіти в Німеччині: монографія. К.: Вища школа, 1998. 207 с.
11. Васюк О. Реформування вищої освіти Німеччини. Вісник Книжкової палати. 2006. № 4. С. 48-50.
12. Козак Т.Б. Професійна підготовка молоді в Німеччині: монографія / за ред. В.А. Поліщука. Тернопіль, 2016. 254 с.
13. Verzeichnis der Lehrpläne für die allgemeinbildenden Schulen in den Ländern der Bundesrepublik Deutschland. Bonn, 1995. 228 s.
14. Щербина Д. Г. Розвиток соціалістичної культури у НДР. Деякі питання нової та новітньої історії. Дніпропетровськ, 1973. С. 108-123.
15. Зав'ялов А. С. До питання про ідеологічні позиції демократичних партій НДР у перші роки розгорнутого будівництва соціалізму. Деякі питання нової та новітньої історії. Дніпропетровськ, 1973. С. 21-35.

References:

1. Dobbins, Dzh. (2003). Rol' Ameryky u rozbudovi natsiyi. Vid Nimechchyny do Iraku [America's role in nation building. From Germany to Iraq.]. Santa-Monika [in Ukrainian].
2. Teylor, F. (2011). Vyhanyayuchy Hitlera. Okupatsiya ta denatsyifikatsiya Nimechchyny [Expelling Hitler. Occupation and denazification of Germany.]. N'yu-York [in Ukrainian].
3. Dobbins, Dzh. (2005). Istoriya natsiotvorenniya [The history of nation building.]. Santa-Monika [in Ukrainian].
4. Dobbins, J. (2008). After the war. Nation-building from FDR to George W. Bush. Santa Monica [In English].
5. Rozvytok osvity v Yaponiyi [Development of education in Japan.]. Retrieved from http://ni.biz.ua/1/1_2/1_29545_razvitie-obrazovaniya-v-yaponii.html
6. Foyht, T.R. (2000). Denatsyifikatsiya v radyans'ko-okupovaniy Nimechchyni [Denazification in Soviet-occupied Germany.]. Kembrydzh [in Ukrainian].

7. Adams, B.Dzh. (2009). Vid khrestovoho pokhodu do nebezpeky. Natsyifikatsiya Bremens'koyi Nimechchyny [From Crusade to Danger. Nazismation of Bremen Germany]. Lanham [in Ukrainian].

8. Das Schulwesen in der Bundesrepublik Deutschland. Kompetenzen-Strukturen Bildungswege. (1991). Bonn [In German].

9. Die gymnasiale Oberstufe des Gymnasiums und der Gesamtschule. Hrsg. Ministerium für Schule und Weiterbildung, Wissenschaft und Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen. (1999). Düsseldorf [In German].

10. Abashkina, N.V. (1998). Pryntsyvy rozvytku profesiynoyi osvity v Nimechchyni [Principles of development of professional education in Germany]. K.: Vyshchashkola [in Ukrainian].

11. Vasyuk, O. (2006). Reformuvannya vyshchoyi osvity Nimechchyny. [Reforming higher education in Germany]. Visnyk Knyzhkovoyi palaty, 4, 48-50 [in Ukrainian].

12. Kozak, T.B., Polishchuk, V.A. (2016). Profesiyna pidhotovka molodi v Nimechchyni [Professional training of young people in Germany]. Ternopil' [in Ukrainian].

13. Verzeichnis der Lehrpläne für die allgemeinbildenden Schulen in den Ländern der Bundesrepublik Deutschland. (1995). Bonn [In German].

14. Shcherbyna, D.H. (1973). Rozvytok sotsialistychnoyi kul'tury u NDR. [Development of socialist culture in the GDR]. Deyaki pytannya novoyi ta novitn'oyi istoriyi, (pp. 108-123). Dnipropetrovs'k [in Ukrainian].

15. Zav'yalov, A.S. (1973). Do pytannya pro ideolohichni pozytsiyi demokratychnykh partiy NDR u pershi roky rozhornutoho budivnytstva sotsializmu [To the question of the ideological positions of the democratic parties of the GDR in the first years of the extensive construction of socialism]. Deyaki pytannya novoyi ta novitn'oyi istoriyi, (pp. 21-35). Dnipropetrovs'k [in Ukrainian].